गर्भधारणापूर्व व प्रसवपूर्व निदानतंत्र लिंग निवडीस प्रतिबंध कायदा १९९४

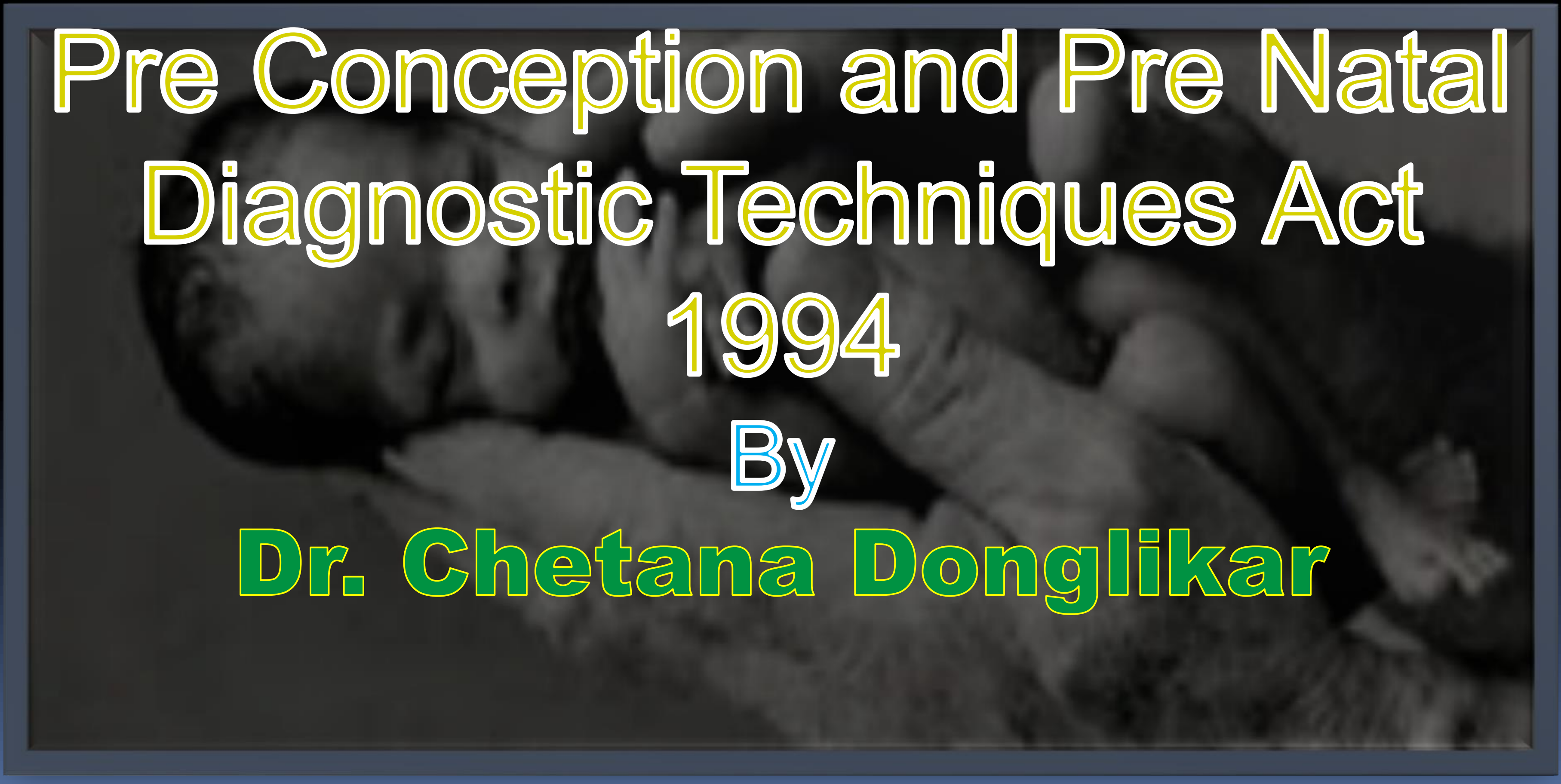

Pre Conception and Pre Natal Diagnostic Techniques Act 1994

By

Dr. Chetana Donglikar

आपली भारतीय संस्कृती मुलतः पुरूषप्रधान संस्कृती म्हणुन ओळखली जाते. मुलगा नसेल तर वंश संपुष्टात येईल, चितेला अग्नी कोण देणार ?, पिंडदान कोण करेल ? असे प्रश्न भेडसवणाऱ्या या समाजात मुलीला तर हे जग बघायची संधीच दिली जात नाही. “पहिली बेटी धनाची पेटी” असे म्हणत पहिल्या मुलीला लक्ष्मीमातेच्या रूपाने स्वीकारलं जातं पण बऱ्याचवेळा त्याच कुटुंबात दुसरी मुलगी केवळ अभिशाप म्हणून जन्माला येते आणि अशा या संस्कृतीमध्ये पहिल्या मुलानंतर झालेला दुसरा मुलगा चालतो आणि मुलीचा जन्म झालाच नाही तरीही चालतो. मुलगा झाला की कुटुंबाचा वंश वाढतो, तो कुटुंबाचं पालन पोषण करतो, लग्न करून घरी सून आणतो आणि ती येताना हुंडा आणते या उलट मुलीचा जन्म म्हणजे तिच्या शिक्षणाचा, लग्नाचा खर्च आणि त्यापेक्षाही भयंकर म्हणजे हुंडा या कल्पनेनेच तिचा जन्मच नको असतो. लग्नात वरपक्ष श्रेष्ठ मुलीचा पिता या नात्याने वधुपक्षाने नेहमी माघार घ्यायची, अशा या आपल्या संस्कृतीत हुंड्याची अनिष्ट प्रथा आता काही अंशी बंद झाली असली तरी तिची जागा आता “वरदक्षिणा” या नवीन प्रथेने घेतली आहे. संकल्पना तीच नाव फक्त वेगळं.

सन २०११ च्या जनगणनेनुसार, २००१ च्या तुलनेत दर १००० मुलांमागे मुलींच्या संख्येत कमालीची घट झालेली दिसते.

सन २०११ च्या जनगणनेच्या अहवालानूसार देशाचे ० ते ६ वर्ष वयोगटातील लिंग गुणोत्तर प्रमाण ९१४ आहे. हे प्रमाण १९९१ मध्ये ९४६ आणि २००१ मध्ये ९२७ इतके होते. सन २०११ मध्ये सन २००१ च्या तुलनेत हे प्रमाण १३ अंकांनी कमी झालेले आहे. महाराष्ट्रामध्ये सन २००१ च्या जनगणनेनूसार ० ते ६ वर्षे वयोगटातील लिंग गुणोत्तर प्रमाण (९१३) सन १९९१ (९४६) च्या तुलनेने ३३ अंकांने कमी झालेले आहे. हे प्रमाण सन २०११ साली (८९४) २००१ च्या तुलनेने १९ अंकांनी कमी झालेले आहे. ही स्थिती अतिशय गंभीर व चिंताजनक आहे.

सर्वसाधारणपणे भारतीय कुटुंबांमध्ये मुलास प्राधान्य देणे, मुलीच्या लग्नासाठी हुंडा, स्त्रियांना दुय्यम दर्जा या कारणांमुळे अवैधरित्या लिंगनिदान करुन स्त्री भ्रुणहत्या होत असल्याने लिंग गुणोत्तर चे प्रमाण कमी झालेले आहे.

सन २०११ च्या जनगणनेतील जिल्हानिहाय आकडेवारी सन २००१ च्या जनगणनेशी तुलना करता बीड जिल्हयामध्ये हे प्रमाण सर्वात जास्त म्हणजे ८७ अंकांनी कमी झाले असून गोंदिया जिल्हयांमध्ये सर्वात कमी म्हणजे 2 अंकांनी कमी झालेले आहे. राज्यातील फक्त ४ जिल्हयांमध्ये हे प्रमाण काही अंकांनी वाढलेले आहे. ते जिल्हे पुढीलप्रमाणे आहेत. सातारा (१७ अंक), कोल्हापूर (२४ अंक), सांगली (१६ अंक) व चंद्रपूर (१४ अंक)

० ते ६ वर्षे वयोगटातील लिंग गुणोत्तर प्रमाण ५० पेक्षा जास्त अंकांनी कमी झालेले एकूण ३ जिल्हे असून ते जिल्हे पुढीलप्रमाणे आहेत.

बीड (८७ अंक), बुलढाणा (५३ अंक), वाशिम (५५ अंक), राज्यातील ७ जिल्हयामध्ये लिंग गुणोत्तर प्रमाण ३० ते ५० अंकांनी कमी झालेले आहे.

प्रसूतीपूर्व लिंग निदानासाठी होणा-या दुरुपयोगावर नियंत्रण ठेवण्यासाठी प्रसुतीपूर्व निदानतंत्र (विनीयमन व दुरुपयोगावरील प्रतिबंध) कायदा १९९४ लागू करण्यात आला. प्रसुतीपूर्व निदान चाचण्या ज्यामध्ये अल्ट्रा सोनोग्राफी किंवा अशी चाचणी ज्यात गरोदर स्त्री च्या गर्भजल, कोरीऑनीकव्हिलाय (Chorionic villus Sampling), रक्त किंवा पेशी द्रव किंवा गर्भाचा भाग याचा नमुना घेऊन जनुकिय किंवा चयापचय विकृती किंवा गुणसुत्र विकृती किंवा जन्मजात व्यंग, हिमोग्लोबीनोपॅथी, लिंग संबंधित विकार यांचे निदान करण्यासाठी केला जातो. अशा चाचण्या किंवा तपासण्या यांचेवर नियंत्रण ठेवण्यासाठी व त्यामुळे उपरोक्त उपकरणांचा व तंत्राचा वापर करुन प्रसूतीपूर्व लिंगनिदान करुन स्त्री भ्रुण हत्या करणे, असे गैरप्रकार करणा-यांना कडक शिक्षा देण्यासाठी हा कायदा लागू केलेला आहे.

देशामध्ये केंद्रशासनाच्या निर्णय क्रमांक ७०६ दिनांक २० डिसेंबर १९९५ अन्वये दिनांक ०१ जानेवारी १९९६ पासून हा कायदा अस्तित्वात आला. फेब्रुवारी २००२ मध्ये त्यामध्ये सुधारणा झाली. यापूर्वी हा कायदा प्रसूतीपूर्व निदानतंत्र (विनीयमन व दुरुपयोगावरील प्रतिबंध) अधिनियम १९९४ म्हणून ओळखला जात असे. सन २००२ मध्ये सुधारणा होऊन आता हा कायदा गर्भधारणापूर्व व प्रसवपूर्व निदानतंत्र (लिंग निवडीस प्रतिबंध) कायदा १९९४ असे संबोधण्यात येत आहे.

उद्दिष्ट

लिंग निवड रोखणे व गर्भधारणापूर्व व प्रसवपूर्व निदानतंत्राचा गैरवापर टाळणे.

अंमलबजावणी पध्दती

- विविध स्तरावर समुचित प्राधिका-यांची नियुक्ती करणे.
- राज्यस्तरीय पर्यवेक्षकीय मंडळाची स्थापना.
- राज्य सल्लागार समितीची स्थापना.
- तपासणी व सनियंत्रण समितीची स्थापना.
- विशेष कक्षाची स्थापना.
- जिल्हास्तरावर दक्षता पथकाची स्थापना.
- समुचित प्राधिका-यांद्वारे सोनाग्राफी केंद्रांची नियमित तपासणी
- बनावट (Decoy) केसेस.
- कायदयातील तरतुदींचा भंग केल्याचे आढळल्यास संबंधितांवर कायदेशीर कार्यवाही.

- राज्यस्तरीय पथकामार्फत अचानक भेटी.
- सोनोग्राफी केंद्र व गर्भपात केंद्र यांची धडक तपासणी मोहिम.
- जिल्हा परिषदेच्या सर्वसाधारण सभेमध्ये जन्माचे वेळीचे लिंग गुणोत्तर प्रमाणाचा आढावा.
- राज्यस्तरीय कक्षाची स्थापना
- राज्यातील समुचित प्राधिका-यांसाठी कार्यशाळा
- स्टिंग ऑपरेशेन (बनावट केस) करण्यासाठी सहाय्य
- पीसीपीएनडीटी कायदयाअंतर्गत कोर्ट केसेस मध्ये साक्षीसाठी जाणा-या साक्षीदारांना सहाय्य
- सोनाग्राफी केंद्राच्या तपासणीसाठी जिल्हा स्तरावर पथकांची निर्मीती

- जिल्हास्तरावर जिल्हयातील समुचित प्राधिका-यांसाठी कार्यशाळा
- पीसीपीएनडीटी कायदयाचे उल्लंघन करणा-या केंद्राची माहिती देणा-या व्यक्तीस बक्षीस योजना
- जिल्हास्तरावर पीसीपीएनडीटी कक्षाची स्थापना
- राज्य व विभागीय स्तरावर टेहळणी पथकाची स्थापना
- राज्यस्तरावर हेल्पलाईन (हेल्पलाईन नं १८००२३३४४७५) कक्ष कार्यान्वित
- राज्यस्तरावर www.amchimulgi.gov.in या संकेतस्थळाची निर्मीती व त्यावर आलेल्या तक्रारींचे निवारण

उल्लेखनीय कामगिरी

- सोनोग्राफी आणि इमेजिंग मशीन निर्माते, वितरक यांना राज्य समुचित प्राधिका-याकडे नोंदणी करणे बंधनकारक करण्यात आले असून डिंसेबर २०१३ अखेर ६८ निर्माते, वितरकांची नोंदणी झाली आहे.
- सोनोग्राफी आणि इमेजिंग मशीन निर्मिते, वितरक यांनी जुने मशीन खरेदी करुन नवीन मशीन विक्री करताना राज्य समुचित प्राधिकारी यांना कळविणे आवश्यक राहील.
- राज्य समुचित प्राधिका-यांकडील नोंदणीकृत व्यावसायिकांकडून सोनोग्राफी मशीन खरेदी करणे बंधनकारक राहील.
- माहे डिंसेबर २०१३ अखेर एकूण ४८१ न्यायालयीन प्रकरणे दाखल केलेली आहेत त्यापैकी १३५ प्रकरणांचा निकाल लागला असून ५१ प्रकरणांमध्ये ५५ डॉक्टरांना शिक्षा झालेली आहे.

बीड जिल्हा स्त्रीभ्रूण हत्या साठी कुख्यात आहे. 2001 ते 2011 पर्यंत बीड जिल्ह्यातील बाल लैंगिक गुणोत्तर (0-6 वर्ष वयोगटातील 1000 मुलांपैकी मुलींच्या संख्येनुसार) 894 वरून 807 पर्यंत खाली आले.

दुसर्‍या शब्दांत सांगायचे तर, जिल्ह्यातील प्रत्येक १००० पुरुष मुलांमध्ये 807 महिला मुले होती.
२०११ मध्ये बाल-लैंगिक प्रमाण झपाट्याने घटत असल्याच्या चिंतेच्या बातम्या पुढे आल्यापासून, राज्याचे आरोग्य विभाग "मुलींना वाचवण्या" साठी मिशन मोडमध्ये गेले .

गेल्या सात वर्षांत मुलींना वाचवण्या साठी निरंतर केलेल्या प्रयत्नांचे अनेक पैलू आहेत. अर्थात, समुदायाशी आणि विशेषत: महिला आणि मुलींसाठी दर्जेदार कार्यक्रम निर्माण करणे या सर्व उपाययोजनांचे महत्वाचे उद्दिष्ट होते

राज्य महिला आणि बालविकास विभागाने स्थानिक नागरी संस्था (सीएसओ) च्या सहकार्याने लोक-केंद्रित जागरूकता कार्यक्रम विकसित केला आहे आणि राबवित आहे.
मुलीला वाचवण्याच्या मोठ्या आख्यायिकेचे पालन करत, पोषण आणि कल्याण बद्दल बोलण्याव्यतिरिक्त, आरोग्य कर्मचारी आणि कार्यकर्त्यांनी मुलींना मुलांबरोबर समान वागणूक मिळण्यासाठी संदेश सामायिक केले आहे .

एक उल्लेखनीय पुढाकार ज्याने समाजाची बदललेली मानसिकता दर्शविली ती म्हणजे जानेवारी २०१४ मध्ये कीर्तन महोत्सवात आयोजित करण्यात आलेला मुलींसाठी खास भव्य नामकरण सोहळा. कारण पारंपारिकरित्या, मुलांसाठी नामकरण सोहळा मोठ्या उत्साहात आयोजित केला जातो परंतु मुलींसाठी कमी प्रकरण असते.

यावर्षी जिल्हा मुख्यालयात आयोजित करण्यात आलेल्या नामकरण सोहळ्यात हजारो समाजातील सदस्यांच्या उपस्थितीत तब्बल 501 बाल मुलींचे हर्षोल्लास स्वागत करण्यात आले.

या कार्यक्रमाचे आयोजन करण्यात आरोग्य अधिकारी आणि सीएसओच्या प्रचारकांसाठी, मातांच्या चेहऱ्यावर आनंद दिसणे हे एक आश्चर्यकारक यश मिळविण्याच्या वेदनांपेक्षा चांगले होते.

जिल्ह्यातील मुलांचे लैंगिक प्रमाण वाढविणे हे एक मोठे काम आहे परंतु त्याचा परिणाम दिसून येऊ लागला आहे.

राज्याच्या आरोग्य विभागाने शेअर केलेल्या ताज्या आकडेवारीनुसार, दर १००० मुलांच्या मुलींची संख्या सातत्याने सुधारत आहे. इतके की आता बीडने देखील राष्ट्रीय सरासरीपेक्षा चांगली वाढ केली आहे - २०११-१२ मधील निराशाजनक 7०7 from पासून ते २०१९ in मधील मजबूत ९३८ strong आहे!

स्पष्टपणे, आई आणि मुलाचे पोषण आणि आरोग्य सुरक्षित ठेवण्याच्या एकत्रित संदेशामुळे आणि समानतेचे मूळ बनले.

स्त्री-भ्रूण हत्या ही समाजाला लागलेली एक किड आहे. ह्या सामाजिक कुप्रथेचा अंत करण्याजसाठी आणि समाजातील लोकांचा द्दष्टिकोन बदलण्या साठी अनेक सामाजिक संघटना कार्यरत आहेत. सरकारनेही याबाबत पुढाकार घेत पुष्कनळ पावले उचलली आहेत. पुष्करळसे कायदे, अधिनियम आणि योजनांची अंमलबजावणी करण्याुत आली आहे, जसे:

- हुंडा विरोधी कायदे – हुंडा निषेध अधिनियम 1961
- लिंग परीक्षण विरोधी कायदे – PCPNDT अधिनियम
- कन्याप शिक्षण प्रोत्साहन कायदे
- स्त्रीर अधिकार/हक्कद अनुमोदन कायदे
- कन्येीसाठी संपत्तीमध्ध्येन समान अधिकार अनुमोदन कायदे

पण फक्त सरकारने कायदे बनवुनच चालणार नाही तर आपल्यापैकी प्रत्येकाला स्त्री-भ्रूण हत्येच्या विरोधात लढा द्यायला हवा. फक्त “लेक वाचवा”, “मुलगी शिकली प्रगती झाली” असे स्लोगन्स बनवुन चालणार नाही तर समाजाची स्त्री-भ्रूण हत्येविषयीची मानसिकता बदलण्याच्या अनुषंगाने प्रयत्न करायला हवेत.

प्रत्येक मुलीची काळजी घ्या